

Agata Mleczo

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Edukacja międzykulturowa w Republice Włoskiej

Problem obecności imigrantów w Republice Włoskiej i ich uczestnictwo w życiu szkolnym przybiera na sile, sytuując Italię w gronie państw europejskich o intensywnej migracji. W rzeczywistości naznaczonej takimi warunkami powstaje pytanie o jakość edukacji proponowanej przez państwo wszystkim uczniom, również tym o obywatelstwie innym niż włoskie. Badania terenowe we włoskich szkołach oraz krytyczna analiza literatury włoskojęzycznej pozwala zapoznać się z tym zagadnieniem i przyjrzeć się zarówno oficjalnym dokumentom jak i praktyce szkolnej. Artykuł zawiera krótki przegląd literatury przedmiotu, wraz z odniesieniem do literatury polskiej, oraz opis praktycznej implementacji idei międzykulturowości w klasie szkolnej.

Na początku rozważań o międzykulturowości trzeba powiedzieć o trudnościach, które towarzyszą zarówno zbieraniu materiałów, jak i krytycznej analizie literatury włoskiej traktującej niniejszy temat. Przede wszystkim terminologia, jaką posługują się poszczególne opracowania daleka jest od jednoznaczności i ujednoczenia. Począwszy od lat dziewięćdziesiątych, kiedy to można zauważyć zdecydowane ożywienie na gruncie badań nad migracjami i edukacją kulturową, mamy do czynienia z bardzo różnym traktowaniem tego tematu, wielością perspektyw, jak i swobodą w zakresie stosowania określonych terminów.

Z pewnością można powiedzieć, że Italia jest krajem, gdzie wraz z milionami obywateli włoskich koegzystują setki tysięcy obcokrajowców, którzy w ciągu ostatnich dziesięcioleci zmieniają oblicze Włoch, zarówno w sferze społecznej, politycznej, ekonomicznej i wreszcie kulturowej. Jak mówią autorzy zjawisko obecności dzieci-obcokrajowców w szkołach z „incydentalnego stało się systemowym” (Favaro i Lunatti, 2004, s. 13), co podkreśla masowość tego zjawiska i jego ciągłość. Początkowo lekceważony problem przybywających obcokrajowców stał się w pewnym momencie istotnym składnikiem włoskiej rzeczywistości, wymuszając reakcję władz centralnych, lokalnych, samorządu czy poszczególnych instytucji, takich jak szkoły. Włoski system edukacyjny próbuje odpowiedzieć na wyzwania współczesności i spełnić nadzieje w nim pokładane. Mimo podejmowanych inicjatyw główne problemy związane z życiem przedstawicieli różnych kultur w państwie włoskim wciąż czekają na trafne rozwiązania. Zwraca się uwagę przede wszystkim na różnicę między „prawem-obowiązkiem” uczęszczania do szkoły a osiąganiem sukcesu szkolnego. Mimo wysokiego stopnia skolaryzacji wśród dzieci imigrantów ciągle wielu z nich doświadcza porażki szkolnej. Włoscy badacze postulują więc, aby edukacja międzykulturowa kładła większy nacisk na zapewnienie możliwości każdemu uczniowi na osiągnięcie sukcesu szkolnego (Favaro i Lunatti, 2004, s. 13).

Idea edukacji międzykulturowej jest obecna we włoskich szkołach od początku lat dziewięćdziesiątych i znajduje swoje ucieleśnienie w wielu różnych inicjatywach podejmowanych przez władze lokalne i państwo. Patrząc z perspektywy upływającego czasu początek edukacji międzykulturowej charakteryzował się podejściem do uczniów-obcokrajowców jako do wymagających edukacji „wyrównawczej”, kompensacji swoich słabych zdolności językowych i braków z zakresu kultury i tradycji włoskiej. Dzieci mające trudności w porozumiewaniu się w języku włoskim były traktowane jako swego rodzaju niepełnosprawne, którym należą się specjalne warunki aby mogły „dogonić” swoich włoskich kolegów i koleżanki. Traktowanie imigrantów jako uczniów „niepełnosprawnych”, które spotyka się jeszcze dzisiaj, budzi zastrzeżenia natury etycznej. Powstaje pytanie: dlaczego fakt urodzenia w innym kraju niż Italia i słabsze zdolności językowe mają być przyczyną „niepełnosprawności” i skutkują nierównym traktowaniem? Badacze, którzy byli autorami tego podejścia mówili o pozytywnej dyskryminacji, o wyrównywaniu szans edukacyjnych, o stwarzaniu specjalnych warunków, które umożliwią dzieciom integrację nie tylko ze środowiskiem szkolnym, ale również w przyszłym życiu poza szkołą. Wyjątkowy sposób traktowania dzieci imigrantów w szkole może jednak skutkować izolacją i wykluczeniem społecznym. Pozytywna dyskryminacja budzi niekiedy sprzeciw wśród Włochów a świat poza szkołą trudno nazwać sprzyjający imigrantom. Wywołując sytuację wyjątkowego traktowania dzieci imigrantów podczas nauki szkolnej naraża się je na dodatkowe trudności poza szkołą. Wszystkie te trudności były przyczyną kryzysu edukacji międzykulturowej w Italii na początku nowego milenium.

Obecnie włoscy naukowcy mówią o potrzebie edukacji międzykulturowej jako formie funkcjonowania w szkole wszystkich dzieci, jako skierowaną do uczestników procesu edukacyjnego, jako ubogacającą zarówno obcokrajowców jak i Włochów. Ta linia rozwoju napotyka na poważne trudności, które są związane z brakiem przygotowania do edukacji międzykulturowej nauczycieli i personelu szkolnego, jest jednak dalece doskonalsza w aspekcie etycznym aniżeli edukacji imigrantów jako osób „niepełnosprawnych”.

W szkolnych programach edukacja europejska i międzynarodowa miała i nadal ma charakter bardzo ogólny, powierzchowny i nie do końca sprecyzowany. Główna inicjatywa w rozwoju i pogłębianiu zagadnienia tego problemu pochodzi raczej ze strony poszczególnych szkół, stowarzyszeń i organizacji lokalnych. Inicjatywy indywidualnych stowarzyszeń i szkół bardzo dobrze rozwijały się przez ostatnie 15 lat w Italii. Badacze włoscy oceniają większość z nich jako udane, choć trudne do przeniesienia w większej skali na cały system szkolny. Jest to kolejny problem edukacji międzykulturowej: udane eksperymenty poszczególnych szkół nie mają zastosowania w rozwiązaniu systemowym. Znaczącą rolę w rozwiązaniu tego problemu odegrała autonomia szkolna, która pozwala poszczególnym szkołom za pomocą POF¹ (*Piano dell'offerta formativa*) odpowiedzieć na specyficzne wymagania danego środowiska lokalnego. Sformułowane przez władze centralne wymagania w stosunku do uczniów, nauczycieli i całego procesu edukacyjnego mogą być realizowane w dowolny sposób przez każdą ze szkół.

¹ POF jest dokumentem obowiązującym w szkole podstawowej jak i średniej, gdzie rada szkoły daje wyraz odrębności szkoły i nadaje jej swoisty charakter. Dokument konstytuuje niejako kierunek, w jakim podąża szkoła, jej tożsamość kulturową, projekty, jakie chce zrealizować, powiązania ze środowiskiem lokalnym, planowane zajęcia szkolne i pozaszkolne.

Ministerstwo zachowało jednak prawo do powoływania określonych inicjatyw o charakterze ogólnonarodowym, które mają pomagać szkołom we wprowadzaniu zaleceń. W roku 2004 powołano program, który miał się przyczynić do większej efektywności kształcenia w kierunku ponadnarodowym, ze szczególnym uwzględnieniem Europy: „*L'Europa dell'istruzione. Sviluppo e promozione della dimensione europea dell'educazione*”.

Jednym z bardzo ważnych efektów działania władz centralnych w zakresie edukacji imigrantów było wprowadzenie nauki drugiego języka obcego w szkole średniej drugiego stopnia oraz opcjonalną możliwość w drugiej i trzeciej klasie szkoły średniej pierwszego stopnia, a zgodnie z ustawą z 2003 roku (*Legge nr 53*) rozszerza obowiązek do wszystkich klas szkoły średniej pierwszego stopnia. Edukacja językowa jest również w centrum edukacji europejskiej, mocno wspieraną przez komisje europejskie i programy o charakterze ogólnoeuropejskim, w których Italia bierze udział. Edukacja językowa jest dobrym przykładem na równość wszystkich uczniów wobec wymagań rzeczywistości wielokulturowej. Wyposażenie obywateli w znajomość przynajmniej dwóch języków Wspólnoty jest obowiązkiem każdego z krajów członkowskich.

Edukacja międzykulturowa może być analizowana na trzech różnych płaszczyznach:

- w ustawach i zasadach działania organizacji międzynarodowych takich jak: ONZ, UNESCO, CERI (*Centre for Educational Research and Innovation*), OECD (*Organization for Economic Co-operation and Development* – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju);
- w kierunkach wyznaczanych przez Radę Europy, Unię Europejską, prawo różnych krajów członkowskich Unii Europejskiej;
- w ustawodawstwie i dokumentach włoskich: MIUR (*Ministero dell'Università e della Ricerca*), CNPI (*Consiglio Nazionale della Pubblica Istruzione*).

Celem niniejszego artykułu jest omówienie środowiska włoskiego a więc ograniczy się do dokumentów obowiązujących w Italii i rzeczywistości szkolnej.

Międzykulturowość w oficjalnych dokumentach włoskich

Na poziomie ogólnonarodowym edukacja międzykulturowa zagościła we włoskich szkołach poczynając od roku 1990, kiedy to niniejszy termin został oficjalnie wprowadzony w regulacjach prawnych. Dokument wydany przez Ministerstwo (*Circolare ministeriale nr 205*) jako pierwszy podejmuje temat wdrażania uczniów obcokrajowców we włoski system szkolny oraz edukację międzykulturową. Ministerstwo od tego czasu podjęło określone rodzaje działalności w celu upowszechnienia idei edukacji międzykulturowej, a więc: zbieranie i upowszechnianie publikacji i dokumentacji poświęconych eksperymentom prowadzonym w poszczególnych instytucjach, rozpowszechnianie informacji o pomocach audio-wizualnych, organizowanie spotkań osób zaangażowanych w różnorakie projekty poświęcone edukacji imigrantów, zapoznanie szerszego grona nauczycieli z najnowszymi odkryciami i koncepcjami dotyczącymi imigrantów. Dokument, powołując się na ustawę z 1986 roku, podkreśla znaczącą rolę regionów w: „prowadzeniu kursów językowych i kultury włoskiej skierowanych ku imigrantom i ich rodzinom, przy współpracy z organizacjami lokalnymi; prowadzenie

programów związanych z kulturą dla różnych grup narodowościowych, blisko szkół średnich i wyższych, dla tych, którzy zamieszkują i pracują na terenie Italii” (*Legge nr 943*).

Dokument dopuszcza przyjmowanie do klas niższych aniżeli wiek imigrantów, którzy przejawiają problemy z językiem włoskim. Ministerstwo zaleca aby imigrantów pochodzących z tego samego kraju, a co za tym idzie również grupy językowej, umieszczać w tej samej klasie. Takie rozwiązanie z jednej strony może być wsparciem dla dziecka i osłabia szok kulturowy, jednak z drugiej strony dzieci znające ten sam język i nie znające włoskiego rozmawiają między sobą w języku kraju pochodzenia, opóźniając naukę języka włoskiego. Opinie nauczycieli są podzielone: niektórzy są zwolennikami pełnej immersji, co sprzyja szybkiej nauce języka, są też tacy, którzy argumentują ograniczoną efektywnością pełnej immersji do najmłodszej grupy wiekowej i nie mającej tak dobrych wyników w przypadku dzieci starszych. Edukacja międzykulturowa w rozumieniu ministerstwa jest swoistą mediacją między dwoma różniącymi się kulturami, która nie redukuje żadnej z nich a raczej animuje i przyczynia się do kontinuum między różnymi modelami funkcjonowania. Edukacja międzykulturowa powinna kłaść nacisk nie tylko na dialog i współpracę w życiu codziennym lecz również na pogłębianie znajomości własnej tożsamości kulturowej każdego dziecka. Włoska szkoła, nawet w sytuacji niewielkiej liczby uczniów obcokrajowców, powinna podejmować wysiłki aby obalać stereotypy i zaprzeczać uprzedzeniom a także walczyć z etnocentryzmem. Uczniowie przyjmowani do szkół powinni być różnicowani na tych, którzy mieszkają w Italii od pewnego czasu, na tych przybyłych niedawno oraz na dzieci włoskich emigrantów powracających do kraju. Każda z powyższych grup powinna być objęta innym sposobem wdrażania w rzeczywistość szkolną i podejmowane działania mają być w myśl dokumentu dostosowane do indywidualnych potrzeb.

Wspomniany dokument kieruje szkoły również w kierunku edukacji do demokracji, co jest również składnikiem edukacji europejskiej a w chwili obecnej jest uzupełniany przez edukację obywatelską. Demokracja jako wartość ma nauczyć dzieci szacunku dla różnorodności kulturowej każdej osoby. Głównym celem edukacji międzykulturowej jest harmonijne życie przedstawicieli różnych kultur na tym samym obszarze, co przyczyni się do stworzenia społeczeństwa pluralistycznego pod względem stylu życia, wyznawanych wartości a oparte będzie na wzajemnym szacunku. Co ciekawe, dokument również podejmuje wątek edukacji międzykulturowej uczniów włoskich, jednak, podobnie jak z pozostałymi postulatami, są to w dużej mierze cele, których osiągnięcie jest cały czas odległe. Tak więc dokument, o którym mowa ukształtował w dużej mierze sposób traktowania imigrantów w latach dziewięćdziesiątych i określił późniejszy kształt debaty publicznej na ten temat oraz spowodował określone trudności w integracji imigrantów.

Ogólny kierunek postępowania szkół wobec dzieci o obywatelstwie innym niż włoskie, z biegiem czasu był uzupełniany dodatkowymi ustawami i dokumentami wydawanymi przez władze centralne. W 1994 roku *Consiglio Nazionale della Pubblica Istruzione* wydało dokument zatytułowany „Dialogo interculturale e convivenza democratica: l’impegno progettuale della scuola” (*Legge nr 73*). Główną tezę dokumentu jest zwrot w kierunku walki z rasizmem, antysemityzmem oraz wielokrotnie podkreślane tworzenie „klimatu właściwego do nawiązania relacji, autentycznych interakcji i wzajemnego dialogu”. W myśl dokumentu edukacja międzykulturowa powinna być zbudowana na świadomości różnic i wartości kultury kraju pochodzenia każdej osoby. Międzykulturowość oznacza zbudowanie struktur, które umożliwią każdemu poznanie własnej

tożsamości w atmosferze dialogu i solidarności. Mimo pewnych zmian w kierunku myślenia o międzykulturowości i dostrzeżenia aspektu wymiany i wzajemności dokument pozostaje w dużej mierze teoretycznym wskaźnikiem dla szkół, bez konkretnych rozwiązań ani jednolitych zasad obowiązujących we wszystkich instytucjach.

Różnorodność kulturowa została pogłębiona w innym dokumencie opublikowanym przez ministerstwo w roczniku z 1995 roku (*Annali della Pubblica Istruzione*), zatytułowanym „*L'educazione interculturale nei programmi scolastici*”. Edukacja międzykulturowa nie jest „ucieczką przed tym co na zewnątrz” lecz zmierza ku pozytywnemu wartościowaniu wszystkich kultur, skąd powinna czerpać świadomość i pogłębianie tożsamości. Edukacja międzykulturowa nie powinna być uważana za jedną z dziedzin edukacji lecz raczej powinna łączyć wiele różnych gałęzi nauki, by w jak najdoskonalszy sposób towarzyszyć wszystkim uczniom w ich drodze edukacyjnej.

Jedną z form realizowania edukacji międzykulturowej są *turismo scolastico* lub *viaggi d'istruzione*, czyli turystyka szkolna lub wycieczki edukacyjne, które w Italii przyjmują postać organizowanych przez szkołę wycieczek do dużych miast i stolic europejskich. W protokole z 2007 roku (*Protocollo*) podpisanym przez ministerstwo i Touring Club jest mowa o nawiązaniu współpracy w celu popularyzacji podróży zagranicznych dzieci ze szkół podstawowych, średnich pierwszego i drugiego stopnia. Ministerstwo przywołując szereg dokumentów międzynarodowych (np. Strategię Lizbońską) i ustaw parlamentu włoskiego podkreśla znaczącą rolę, jaką odgrywają podróże. Autonomia szkolna daje możliwość decydowania o tym gdzie uczniowie pojadą na wycieczkę, co z kolei daje możliwości przygotowania różnorodnej oferty dla konkurujących ze sobą biur podróży. Wycieczki szkolne organizowane wspólnie przez *Ufficio Scolastico Regionale* i *Touring Club* powinny:

- uwrażliwiać uczniów i zapoznawać z bogactwem kulturowym we wszystkich jego przejawach i formach,
- pogłębiać wiedzę o miejscu zamieszkania,
- zaznajamiać z nowymi informacjami dotyczącymi miejsca wycieczki,
- pokazywać walory turystyki szkolnej, szczególnie zapoznawać z dziedzictwem kulturowym, artystycznym i środowiskowym oraz poszerzającym doświadczenie bezpośrednie uczniów, które ubogaca uczniowską osobowość,
- podkreślać wartość międzykulturową wycieczki szkolnej, co powinno wpływać na rozwój kapitału kulturowego ucznia,
- włączać uczniów we wspólne planowanie wycieczki i zdobywaniu informacji o miejscu zwiedzania,
- przekazywać wartości samego podróżowania jako doświadczenia wychowującego,
- umożliwić tworzenie różnych form artystycznych z materiałów zebranych podczas wyjazdu,
- szkolić nauczycieli z zakresu wiedzy o podróżowaniu i turystyce,
- uwrażliwiać uczniów i zapoznawać z dziedzictwem kulturowym i środowiskiem przyrodniczym w różnorodnych formach.

Warto wspomnieć o dekreście (*Decreto del Presidente della Repubblica nr 394*), który porusza problem włączenia uczniów obcokrajowców do nauki szkolnej a także edukacji dorosłych. Przyznaje on prawo i obowiązek

podjęcia nauki dla wszystkich dzieci znajdujących się na terenie Italii, potwierdzając w ten sposób bezpośrednie zalecenia Brukseli. Jest to tym samym zobowiązanie władz do stworzenia możliwie najlepszych warunków i ułatwiania dostępu do edukacji, nie tylko w samej szkole lecz również angażując stowarzyszenia i organizacje lokalne. Dekret nakłada obowiązek zaangażowania nauczycieli w realizowanie projektów międzynarodowych i pracę nad zagadnieniami edukacji międzykulturowej.

Z kolei dekret (*Decreto del Presidente della Repubblica nr 275*) dotyczący autonomii szkolnej podkreśla prawo każdego ucznia do rozwoju i pogłębiania swojej wiedzy w sposób indywidualny i dostosowany do potrzeb i możliwości. Dekret podkreśla prawo do wzrastania w środowisku charakteryzującym się pluralizmem i do poszanowania różnic między poszczególnymi uczniami oraz mówi o wolności szkoły do odpowiadania na wymagania artykułowane przez rodziców i środowisko lokalne. Ustawa nadaje szkołom prawo do prowadzenia eksperymentów i projektów pilotażowych, które będą podejmowały próbę dostosowania programu szkolnego do potrzeb uczniów i możliwości nauczycieli. Model przyjmowania i nauczania uczniów obcokrajowców, w myśl dekretu powinien się charakteryzować: „integryjnością, międzykulturowością, wrażliwością i pozytywnym wartościowaniem języka i kultury kraju pochodzenia”. Opisana edukacja międzykulturowa jest opisem sytuacji idealnej, która w szkole włoskiej raczej się nie zdarza. Jest to jednak jasno sformułowany kierunek i model, do którego każda szkoła powinna starać się dostosować. Realizacja założeń przedstawia liczne trudności, o których będzie mowa w kolejnym podrozdziale oraz, jeśli źle zrozumiana, może spowodować, że nauka imigrantów we włoskich szkołach przekształci się w „edukację dla obcokrajowców”. Poruszany wcześniej problem pozytywnej dyskryminacji i budowania sztucznego środowiska szkolnego oraz traktowania obcokrajowców jako niepełnosprawnych jest niepokojący.

Omówione dokumenty pozwalają wnioskować o zwróceniu uwagi na problem edukacji imigrantów w ustawodawstwie i pokazują stopniową ewolucję terminu „międzykulturowość”. Podejmowanie kolejnych dekretów i ustaw pokazuje ciągłe wysiłki zmierzające ku dostosowaniu włoskiego systemu edukacyjnego do potrzeb rzeczywistości wielokulturowej. Wiele z uchwalonych zasad nie ma jednak zastosowania w praktyce szkolnej. Stosunkowo najlepiej realizowanym zaleceniem są wycieczki szkolne do innych krajów, jednak nie można mówić o sytuacji, gdzie całość stała oddziaływań szkolnych jest harmonijną odpowiedzią na indywidualne potrzeby każdego ucznia. Włoska szkoła przez długi czas nie zauważała uczniów z innych krajów, traktując obywatelstwo inne niż włoskie jako problem, z którym trzeba się zmierzyć i starała się możliwie najszybciej wdrożyć dzieci obcokrajowców w rzeczywistość szkolną. Potwierdzają to wypowiedzi badanych przeze mnie osób, które uczęszczały do szkół w latach dziewięćdziesiątych. Nauczyciele raczej nie zwracali uwagi na fakt urodzenia w innym kraju a różnice kulturowe traktowali redukując je do folkloru i „ciekawostki przyrodniczej”.

Międzykulturowość czy wielokulturowość?

W obliczu zamętu wokół dwóch podstawowych pojęć wiążących się z edukacją imigrantów warto podjąć rozważania na temat różnic w definiowaniu włoskich terminów *interculturale* i *multiculturale*. W tym celu posłużę się tabelą, gdzie znajdują się dosłowne tłumaczenia tych dwóch terminów. Dla jasności wywodu pochodzą one od jednego autora (Internet 1).

Tabela 1. Różnica między wielokulturowością a międzykulturowością

<i>Multiculturale</i> (wielokulturowość)	<i>Interculturale</i> (międzykulturowość)
<p>Termin <i>multiculturale</i> odnosi się do sytuacji społecznych, kulturalnych, szkolnych, gdzie jednostki przynależące do różnych grup egzystują wspólnie w tej samej przestrzeni. Jest to termin często używany w sposób opisowy, o zabarwieniu neutralnym, który wyraża „niejednołitość” osób żyjących wspólnie, który nie wartościuje ani nie staje po jednej ze stron. Kiedy używa się tego określenia ma on znaczenie „projektujące”, mówiące o nadziei na zaistnienie wartościowego sposobu przyszłej koegzystencji grup i kultur, oraz o tolerancji, która sprzyja wspólnemu życiu.</p>	<p>Termin <i>interculturale</i> narzuca użycie przedrostka inter a więc ma na myśli, wymianę, interakcję, otwarcie, wzajemność, solidarność. Jeśli jest użyty wraz ze słowem kultura narzuca swym znaczeniem również uznanie innych wartości, sposobów życia, uznanie inne reprezentacje symboliczne, które odnoszą się do człowieczeństwa i relacji z innymi, jednym słowem narzuca uznanie inności. Edukacja międzykulturowa powinna być prowadzona z uwzględnieniem swojej złożoności i nie może ograniczać się wyłącznie do edukacji imigrantów, jak edukacja wyrównawcza, ani jako ułatwianie życia dzieci-obcokrajowców w szkole ani też nie może być zwykłym uznaniem kultury pochodzenia. Określenie to powinno się znaleźć raczej w sferze autentycznej komunikacji międzykulturowej, rozwijając jednocześnie postawę gotowości spotkania, dialogu, konfrontacji, negocjacji, zarówno w sferze kognitywnej, jak i emocjonalnej.</p>

Źródło: Internet 1, tłum. własne

Różnicowanie tych terminów zwraca szczególną uwagę ponieważ w różnych krajach posiadają one różne znaczenie, a co za tym idzie, różnią się wpływem na opisywaną rzeczywistość. Warto podjąć rozważania nad przyczyną tego zjawiska. W polskiej literaturze wielokulturowość odnoszona jest do krajów Ameryki Północnej, Australii czy Nowej Zelandii, gdzie ustrój państwa pozwala na współistnienie obywateli różnego pochodzenia. Prototypem państwa wielokulturowego są Stany Zjednoczone, gdzie ludzie o różnym pochodzeniu etnicznym mogą czuć się „prawdziwymi Amerykanami”. Niezbędnym czynnikiem, który warunkuje realizację ideału państwa wielokulturowego jest relatywizm kulturowy, który jest: „uznaniem, że każdy element kultury powinien być rozpatrywany wyłącznie jako część kultury dominującej, którą współtworzy” (Grzybowski, 2007, s. 42). Ideał wielokulturowego państwa nie jest jednak pozbawiony problemów w życiu codziennym. Stany Zjednoczone umożliwiają bycie prawdziwym Amerykaninem lecz za cenę zapomnienia o własnej kulturze. Idealny Amerykanin to taki, który jest podobny do wszystkich innych. Słynne amerykańskie *melting pot* to nic innego jak efekt tendencji asymilacyjnych tego kraju, zrównywania wszystkich do jednego modelu, unifikacji i zacierania różnic. Edukacja w kraju o takim modelu traktowania imigrantów jest narzędziem grupy dominującej w procesie upodabniania wszystkich dzieci do ideału „amerykańskości”.

W zasadzie żadnego ze społeczeństw europejskich nie można nazwać wielokulturowym, ponieważ znaczący wpływ na kształt państwa wywierają tendencje narodowościowe (Walzer, 1997; Gambino, 1996).

Historycznie ukształtowane państwa, które różnią się od siebie wytworami kultury, tradycją, językiem i zwyczajami nie mogą być traktowane na równi z państwami o krótkiej historii, gdzie wiele różnych narodów wpływało na ostateczny kształt państwa. W przypadku państw europejskich można zatem mówić o międzykulturowości, która wywodzi się bezpośrednio z problematyki edukacji imigrantów, co wpłynęło na wiele negatywnych konotacji związanych z użyciem tego terminu. W późniejszym czasie jednak, a więc w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku, termin ten zyskał nowy kształt i bardziej przychylny odbiór ze strony międzynarodowej społeczności. „Oś aksjologiczną międzykulturowości stanowi filozoficzna koncepcja człowieka jako jednostki wolnej i odpowiedzialnej, wpisanej we wspólnotę podobnych mu istot. Człowiek nie stanowi produktu swej kultury, lecz jest jej twórcą i uczestnikiem, raczej wytworem socjalizacji w zróżnicowanej kulturowo grupie, złożonej z osób, których wartości, zachowań i cech indywidualnych nie może lekceważyć” (Korporowicz, 1997, s. 70-71).

Wobec dominacji modelu państwa narodowego w Europie przytoczony cytat już we wstępnej analizie charakteryzuje znacząca trudność w rozważaniach o międzykulturowości. Jeśli przyjmujemy założenie o istnieniu państwa w rozumieniu europejskim, gdzie większość decyduje o tym, co się dzieje, trzeba zadać pytanie o miejsce mniejszości w tym systemie i o owo „lekceważenie wartości, zachowań i cech”, które jak się wydaje ma miejsce. Kraj oparty na modelu nacjonalistycznym, który przez wieki kształtował swoją strukturę i sposób działania, nie może z dnia na dzień zacząć działać inaczej. Samo dostrzeganie problemu pojawienia się obywateli innych narodów i ich uczestnictwo w życiu narodu jest osiągnięciem ostatnich 20-30 lat w zachodnich demokracjach. Istnienie problemu i próba zmierzenia się z nim odbywa się jednak w istniejących kategoriach i strukturach społecznych i państwowych. Napływający do Europy imigranci z całego świata są postrzegani przez pryzmat mniejszości, inności, różnicy a najczęściej „problemu”. W sytuacji współdzielenia przestrzeni społecznej w miastach europejskich pomysł zaczerpnięty ze Stanów Zjednoczonych eliminujący różnice jest niemożliwy do wprowadzenia. Narody europejskie są zbyt wyraziste, zbyt mocno się różnią między sobą aby wszyscy przybywający imigranci dostosowywali się do jednego modelu. Autorzy publikujący prace z zakresu filozofii polityki mówią z jednej strony o niejednolitości kultur i tożsamości narodowych a z drugiej o alternatywie w postaci edukacji obywatelskiej. Ideał patrioty silnie związanego z narodem zastępuje się ideałem obywatela, który z jednej strony czuje się Europejczykiem a z drugiej jest mocno związany ze swoim środowiskiem lokalnym i regionem. Teoretycznym rozważaniom o kierunku, w jakim powinna pójść Europa, nie towarzyszą zdecydowane działania ze strony państw członkowskich. Wprawdzie również Włochy biorą znaczący udział w promowane przez Unię Europejską programy wymiany międzynarodowej czy też debacie poświęconej najbardziej aktualnym problemom, jednak narodowy system edukacyjny Italii nie jest w pełni przystosowany do realizacji tych postulatów.

Międzykulturowość w Italii w swoich początkach odnosiła się do programów szkoły średniej jako do „szkoły nie zakotwiczonej w jednej interpretacji rzeczywistości lecz otwartej na inne punkty widzenia” (Eurydice, 2006, s. 209). Programy szkolne w założeniach pochodzących z lat osiemdziesiątych XX wieku powinny umożliwiać uczniowi kontakt z przedstawicielami innych krajów oraz ukształtować uczniów jako obywateli Europy, świadomych pochodzenia lecz otwartych na inne kultury, cywilizacje i inne systemy polityczne. Szkoła jako instytucja powinna stać na straży walki z negatywnymi stereotypami i uprzedzeniami. Termin edukacji

międzykulturowej pojawił się po raz pierwszy w *Orientamenti educativi per scuola dell'infanzia* w 1991 roku a o ogólnych założeniach z tamtego czasu można powiedzieć jako o zadaniu rozpoznawania i eksploracji istniejących w społeczeństwie różnic. Stwierdzenie to ma charakter ogólny i nie było wówczas uzupełniane przez bardziej konkretne wskazówki dla szkół i nauczycieli w jaki sposób mają prowadzić zajęcia i organizować życie szkoły. Omówiony już wcześniej stopniowy rozwój badań nad wielokulturowością zaowocował zwrotem w kierunku uznania i pozytywnego wartościowania kultury kraju pochodzenia, promując wspólne inicjatywy o charakterze międzykulturowym.

Różnice w rozumieniu terminów wielokulturowość i międzykulturowość w przypadku Italii wydają się zasadać na interakcyjności tej drugiej. Definicje przywołane wcześniej w niniejszym artykule autorstwa Favaro są niezwykle do siebie podobne, różniąc się aspektem wzajemności i wchodzenia w interakcję. Definicja wielokulturowości przypomina dość mocno polski termin tolerancja, który koncentruje się raczej na neutralnej postawie przyzwolenia na współistnienie przedstawicieli różnych kultur i języków. Postawa ta charakteryzuje się brakiem zaangażowania i odwzajemniania podejmowanego przez jedną ze stron wysiłku. Postawa otwartości i dialogu charakteryzująca międzykulturowość powinna charakteryzować wszystkich uczestników procesu edukacyjnego, przede wszystkim zaś nauczycieli jako głównych aktorów wprowadzania zmian.

„Podczas gdy teorie dotyczące międzykulturowości mówią o mobilności, łączeniu, mieszaniu i przenikaniu w myśl teorii poznania pluralistycznego i złożonego, które wydają się przypisywać wartość wielu różnym punktom widzenia, bezpośrednia praktyka wielokulturowości przyjmuje formę projektów mało rozbudowanych, raczej prostych, które podejmują przede wszystkim zadanie identyfikacji i uporządkowania w sposób racjonalny kultur i tożsamości, jak gdyby były czymś schematycznym i nieskomplikowanym” (Zoletto, 2007, s. 156). Spostrzeżenie tego włoskiego autora w niezwykle trafny sposób opisuje podstawowe trudności obecne w szkole, która podejmuje starania by stać się środowiskiem międzykulturowym. Z jednej strony filozoficzne ujęcie problematyki międzykulturowości zawiera w sobie charakterystyczną wielopłaszczyznowość, z drugiej jednak programy obecne w szkołach traktują problem jednowymiarowo, redukując go w sposób utrudniający osiągnięcie celu. Poruszane już w początku lat dziewięćdziesiątych przedstawianie różnorodnych perspektyw i poglądów oraz odejście od dogmatyzmu nie jest celem łatwym we wprowadzaniu. Obecne w szkole „inne perspektywy” są zawsze przedstawiane przez nauczyciela, który jest zwolennikiem jednej z nich, sprzyjając w ten sposób trywializacji i „spłaszczeniu” problematyki.

„Nie wystarczy stworzyć społeczeństwo, gdzie ludzie koegzystują ze sobą, lecz społeczeństwo to powinno samo siebie nieustannie tworzyć i kształtować” (Zoletto, 2007, s. 159). Ten niezwykle przenikliwy filozof w swoich teoretycznych rozważaniach stawia poprzeczkę jeszcze wyżej aniżeli inni autorzy. Dla Zoletto każde dziecko w szkole powinno czuć się zarówno gościem, jak i gospodarzem, co zaowocuje prawdziwie międzykulturowym dialogiem i autentyczną postawą otwartości. Poczucie „zadomowienia” czy „bycia u siebie” jest wśród dzieci imigrantów dość rzadkie, co jest efektem występowania wszystkich wyżej omówionych problemów. Koncepcja teoretyczna oparta na aktywnym uczestnictwie wszystkich obywateli wydaje się bardziej zrozumiała dla uczestników procesu edukacyjnego, choć znowu bardzo ogólna i pozbawiona konkretnych wskazówek. Uzupełnieniem są liczne prace tego samego autora, wśród których warto powiedzieć o tych, poświęconych grom i zabawom sprzyjającym ukształtowaniu takiej właśnie sytuacji

„zadomowienia”. Doskonała znajomość rzeczywistości klasy szkolnej, do której uczęszczają dzieci z różnych krajów daje autorowi możliwość adekwatnego opracowania tej problematyki i skutecznego oddziaływania na szkolną i pozaszkolną rzeczywistość. Sam pomysł „bycia u siebie” jako podstawy kształtowania pozytywnej tożsamości zawierającej różne elementy kulturowe niesie za sobą wiele problemów praktycznych. Szkoła jako środowisko wielokulturowe ma możliwość stworzenia takich warunków, aby dziecko czuło się jak u siebie, jednak nie wydaje się aby ta idea mogła być realizowana w szerszej skali regionu czy całego kraju. „Bycie w domu” dla wszystkich przyjeżdżających do Italii obcokrajowców wymusiłoby na ustawodawcach konieczność przyznania większych praw, sprawiedliwego reprezentowania w parlamencie i władzy lokalnej, równego podziału środków na budowę miejsc kultu, finansowania organizacji i przedstawicielstw, itd. Realizacja tak daleko idącej zmiany w społeczeństwach europejskich w aktualnej sytuacji dominacji państw narodowych jest mało prawdopodobna.

Międzykulturowość w szkole

Ustawodawstwo włoskie omówione w pierwszej części artykułu jest dobrze dostosowane do kierunku wyznaczonego przez UE, zawierając wiele zapisów dotyczących międzykulturowości, społeczeństwa pluralistycznego kulturowo i kładących nacisk na prawo każdego ucznia do pełnego uczestnictwa w życiu szkoły i społeczności lokalnej. Na podstawie przywołanych ustaw toczy się w Italii akademicka dyskusja o praktycznych skutkach tych teoretycznych założeń i o możliwościach wprowadzenia w życie idei międzykulturowości.

„Edukacja międzykulturowa nie może zostać zredukowana do edukacji imigrantów i być traktowana jako kompensacyjna, wyrównująca różnice. Edukacja międzykulturowa powinna być oparta na autentycznym porozumieniu, rozwijając postawę spotkania, dialogu i negocjacji, zarówno na poziomie poznawczym jak i emocjonalnym” (Favaro, 2004, s. 21). Warto się zatrzymać nad przywołaną definicję ponieważ zawiera dwa ciekawe elementy: poznawczy i emocjonalny. Według najbardziej znanej autorki z zakresu międzykulturowości edukacja powinna odbywać się na obydwóch poziomach: powinna zapewnić dopływ wiarygodnych informacji ale również powinna kształtować i wychowywać emocje dzieci w duchu dialogu i gotowości podejmowania efektywnej komunikacji. Redukowanie międzykulturowości do jednego aspektu jest według autorki szkodliwe. Samo posiadanie informacji o kraju i kulturze innych jest podstawowym warunkiem prowadzenia edukacji w społeczeństwie pluralistycznym lecz nie jedynym: musi być uzupełnione przez kształtowanie postaw i nauczanie zasad poprawnej komunikacji, empatii i gotowości zrozumienia. Wnioskiem tej samej autorki jest więc stwierdzenie, że edukacja międzykulturowa powinna stać się raczej sposobem przekazywania treści i wychowania, interdyscyplinarną umiejętnością grona nauczycielskiego, sposobem radzenia sobie z rzeczywistością pluralistyczną.

Podstawą i punktem wyjścia w rozważaniach o międzykulturowości w praktyce jest ciekawość poznawcza uczniów, którzy w naturalny sposób są zainteresowani osobami pochodzącymi z najodleglejszych części świata (Peru, Chiny, Albania, Egipt, Wyspy Zielonego Przylądka, Brazylia). Ciekawość przejawiana przez dzieci wobec nowego ucznia powinien nauczyciel wykorzystać w celu rozbudzenia zainteresowania i pogłębienia wiedzy. Proces ten powinien odbywać się w atmosferze wzajemnej życzliwości, ze szczególnym zwróceniem uwagi na zaprzeczanie stereotypom i uprzedzeniom. W literaturze włoskiej można znaleźć

pogląd o początkach edukacji międzykulturowej, która jest uważana za inicjatywę oddolną, pochodzącą od nauczycieli, którzy w swojej pracy spotykali się z nowymi sytuacjami, które wymagały od nich szybkiego reagowania. Ustawodawstwo dotyczące międzykulturowości i wdrażania uczniów w rzeczywistość szkolną jest późniejszym efektem wszystkich oddolnych inicjatyw nauczycieli bezpośrednio zaangażowanych w nauczanie obcokrajowców. Międzykulturowość to także definiowanie na nowo funkcji środowiska, w którym dochodzi do spotkania ludzi pochodzących z różnych kultur.

Przegląd literatury przedmiotu pokazuje bardzo wiele problemów związanych z wdrażaniem ideału międzykulturowości w życiu codziennym szkoły. Podstawowym problemem, z którym nauczyciel i uczeń muszą się zmierzyć to komunikacja. Uczniowie o obywatelstwie innym niż włoskie, którzy rozpoczynają naukę w przedszkolu i kontynuują ją aż do osiągnięcia pełnoletniości mają szansę wraz z upływem czasu zyskać takie umiejętności językowe, które pozwolą na swobodną komunikację z rówieśnikami i nauczycielem. Tak więc w tym przypadku bardzo trudne są początki z uwagi na niezajomość przez ucznia języka włoskiego i ze względu na nauczyciela, który prawdopodobnie nie zna języka kraju pochodzenia. W młodszym wieku nauczyciele stosują metodę pełnej immersji stąd też nawet jeśli nauczyciel zna język kraju pochodzenia stara się go nie używać w komunikacji. Badane przeze mnie osoby mówiły o poważnych trudnościach językowych we włoskim przedszkolu. Sytuacja pełnej immersji jest dla dzieci wyjątkowo wymagająca emocjonalnie stąd część dzieci niekiedy się zamyka i blokuje na naukę języka. W początkowej fazie obecność innych dzieci z tego samego kraju może być sprzyjającym bodźcem w integrowaniu się z grupą i przede wszystkim w rozwoju emocjonalnym dziecka.

Poważne problemy językowe dotyczą również dzieci starszych, które przyjeżdżają do Włoch już w wieku szkolnym, niekiedy nawet szkoły średniej, nie posiadając wcześniejszej znajomości języka włoskiego. Sytuacja jest wtedy dużo bardziej złożona, gdyż brak znajomości języka mówionego uniemożliwia nawiązywanie interakcji z rówieśnikami a brak znajomości języka pisanego uniemożliwia uczenie się różnych przedmiotów szkolnych, jak chemia czy fizyka. Szybkie uczenie się języka na zasadzie immersji nie jest tak efektywne jak w przypadku bardzo małych dzieci co stawia dziecko w sytuacji przedłużającej się izolacji i rosnących zaległości z innych przedmiotów. W przypadku chińskich dzieci sytuacja jest o tyle trudna, że system językowy jest zupełnie odmienny. Nauka nowych słów nie jest największą trudnością: raczej zrozumienie fleksyjności języka i różnorodnych czasów. Ze strony szkoły w przypadku takich dzieci dużą trudnością jest umieszczenie ich w odpowiedniej klasie oraz uznanie dotychczasowego wykształcenia. Różne systemy oświatowe, poziom nauczania, omówione już treści oraz skala ocen składają się na trudności w jednoznacznym określeniu poziomu dziecka.

Poza trudnościami lingwistycznymi mamy do czynienia z problemami natury emocjonalnej, które wiążą się również z nową kulturą i zasadami zachowania. Zdarzają się sytuacje niezrozumienia wymagań szkoły włoskiej i w reakcji na ten stan dziecko zachowuje się w sposób agresywny, niezrozumiały dla nauczyciela i innych dzieci. Siedzenie w ławce podczas lekcji sprawia problemy niektórym uczniom. Dzieci chińskie są postrzegane jako bardzo grzeczne, rzadko sprawiają trudności związane z dyscypliną, choć szkoła chińska bardzo się różni od włoskiej. Chińska klasa jest zazwyczaj przeludniona, dyscyplina jest surowa a nauczyciel bardzo wymagający, w związku z czym jeśli dziecko najpierw chodziło do szkoły chińskiej nie sprawia to trud-

ności. Z perspektywy dziecka jest to jednak coś na kształt szoku kulturowego. Głośne zazwyczaj i niespokojne dzieci włoskie są trudne do zaakceptowania, budzą zdziwienie a niekiedy niechęć. Emocje to też nastawienie dziecka do procesu integracji, jego samopoczucie we włoskiej szkole oraz miejsce w stratyfikacji klasowej. Wiele z tych obszarów jest podporządkowanych umiejętnościom językowym, choć dużo zależy od klimatu, jaki potrafi stworzyć nauczyciel i postawy dziecka. Nawiązywanie i podtrzymywanie więzi społecznych pozostaje również w ścisłym związku z umiejętnościami językowymi i emocjami dziecka.

Podsumowanie

Nie można zaprzeczyć stwierdzeniu, że Italia jako kraj członkowski Unii Europejskiej respektuje uchwalane na poziomie europejskim dokumenty o kierunku rozwoju edukacji oraz, że stara się dostosować swoje ustawodawstwo w taki sposób aby umożliwić implementację wszystkich idei związanych z międzykulturowością. Trzeba jednak zgodzić się ze stwierdzeniem o wyraźnych trudnościach występujących w codziennym życiu szkolnym i zmianach sprzyjających edukacji międzykulturowej. Jest wiele przyczyn takiego stanu rzeczy, które zostały omówione w artykule. Jednym z bardziej istotnych czynników jest edukacja nauczycieli i ich przygotowanie do wprowadzania zmian, choć nie jest to jedyny czynnik. Można powiedzieć, że jest to problem wielu państw europejskich lecz pozostaje nadzieja iż w obliczu wzmoczonych wysiłków legislacyjnych również codzienność szkolna zostanie stopniowo udoskonalona w stopniu zadawalającym i spełniającym wymagania Unii Europejskiej.

Bibliografia

- Annali della Pubblica Istruzione. (1995). *L'educazione interculturale nei programmi scolastici*. Le Monnier: Firenze.
Circolare ministeriale nr 205 dal 16 luglio 1990.
Decreto del Presidente della Repubblica nr 394 dal 31 agosto 1999.
Decreto del Presidente della Repubblica nr 275 dal 8 marzo 1999.
Eurydice. (2006). *Schede sintetiche nazionali sui sistemi educativi e sulle riforme in corso in Europa: Italia*. Commissione Europea. Edizione.
Favaro G. i Lunatti L. (red.) (2004). *L'intercultura dalla A alla Z*. Milano: FrancoAngeli
Favaro G. (2004). *L'educazione interculturale in Italia. Una scelta possibile e necessaria*. W: Favaro G. i Lunatti L. (red.) *L'intercultura dalla A alla Z*, s. 21-37. FrancoAngeli: Milano.
Gambino A. (1996). *Gli altri e noi: la sfida del multiculturalismo*. Bologna: Il Mulino.
Grzybowski P. (2007). *Edukacja europejska – od wielokulturowości ku międzynarodowości*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
Internet 1: <http://www.bdp.it/intercultura/info/glossa1.php>
Korporowicz L. (1997). *Wielokulturowość a międzykulturowość. Od reakcji do interakcji*. W: Kempny M. i Kapciak A. *U progu wielokulturowości*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
Legge nr 53 del 28 marzo 2003. *L'Europa dell'istruzione. Sviluppo e promozione della dimensione europea dell'educazione*.
Legge nr 943 del 30 dicembre 1986.

Protocollo di Intesa tra il Ministero della Pubblica Istruzione (MPI) e il Touring Club Italiano (TCI). (2007), *Dialogo interculturale e convivenza democratica: l'impegno progettuale della scuola*. Roma.

Walzer M. (1997). *On toleration*. New Heaven& London: Yale University Press.

Zoletto D. (2007). *Straniero in classe. Una pedagogia dell'ospitalità*. Milano: Cortina editore.

Summary

Multicultural education in Italy

Abstract: The main aim of Italian intercultural education is to prepare pupils to successful living shared with culturally different people. The pupils should, in due course of compulsory education, be able to acquire knowledge about different nations and cultures while school should also give them the opportunity to develop the skills of dialogue, filled with respect to other people. Authors of the general direction for the Italian education and policy makers refer to democracy, human rights and equal opportunities for everybody. Projects developed in the Italian schools prevent racism, anti-Semitism and spread the European dimension of education. The ideals of the united Europe and global world can be found in the vast majority of official discourse, documents and literature.

However, there is always a vague question of the ideals' implementation in everyday life. The research project run in the Italian schools in Milan pose a question how do teachers, pupils and parents meet the demands of the living in the plural society?